

İSLÂM'DA MÜSBET İLİM

● ERGUN GÖZE

TAKDİM

«Mecmuamızın bu sayısından itibaren bütün İslâm âlemini hayretler içerisinde bırakacak bir yazı serisine başlamış oluyoruz. Yıllardan beri Topkapı Sarayı Müzesi'nde Peygamberimiz (S.A.S.) e, Dört Halifesine, Ashabına ve yakınlarına izafeten «Mukaddes Emanetler» diye teşhir edilen eserlerin bir kısmının orijinal olmadığını iddia eden bu yazı serisini, bütün müslümanların, ilim erbabının ve ilgililerin ibret nazarlarına arzeder; konu üzerinde düşünmeğe davet ederiz.»

İSLÂM MEDENİYETİ



eshûr tarihçi H. G. wells diyor ki:

«Yedinci yüzyılın başında hâdiselere bakarak geleceğe ait hükümlere varmak isteyecek bir tarih meraklısı bütün Avrupa ve Asya'nın bir kaç yüzyıla kadar Moğol hâkimiyetine gireceğini tahmin edebilirdi.» (1).

wells bu satırları İslâmın doğuşunu anlatmaya başlarken yazmış bulunmaktadır. Fılvaki yedinci asrın başında bu görünüşün tam aksine olarak İslâmiyyet zuhur etmiş ve bütün dünyanın kaderini değiştirmiştir.

Yani böylece birkaç yüzyıl içinde Moğol hakimiyetine gireceği beklenen dünya, hiç hesapta olmayan bir başka kuvvetin -hem de kaba olmayan- hakimiyetine girmiştir.

1969 senesinde durup İslâm memleketlerinin durumunu şöyle düşünen bir tarih meraklısı çıkarsa acaba bir kaç asır sonrası için ve bilhassa İslâm memleketleri hakkında ne gibi bir tahmin yürütür dersiniz?

Bilinmez. Maamafih İslâm memleketlerinin bu günkü hâllerinin şöylece bir incelemesi onun için cesaret verici bir tecrübe olmayacaktır.

Zira, bu gün İslâm memleketlerinin hemen tamamı «geri kalmış ülke» ler arasındadır. Bir çokları dünkü dominyonlardır. Kazanmış oldukları istiklâl şüphelidir. Meselâ, Pakistan'a istiklâl tanınması, İngiltere'nin Kızıl Çine karşı duyduğu bir tampon

ihtiyacına ilâveten, bu tamponunda ilerde başa belâ olmaması için Hindistan ve Pakistan diye ikiye bölünmekte faide mülâhaza edilmesinin mahsulüdür. (2)

Kaldı ki, bu gün İstiklâl mefhumu eski mânasını tamamen kaybetmiş, iktisadî istiklâl, kültür istiklâl gibi bir çok yeni mânalar kazanmış bulunmaktadır.

Maamafih bu kadar derine gitmeye ne lüzüm var? İşte Arap-İsrail harbi. Bünyedeki marazı bundan daha belâgatle ifade eden başka bir isarete ihtiyaç var mı?

Tahminimiz bir de İslâmın satvet devirlerini hatırlayacak olursa bu günkü manzaranın vereceği ye'se ilâveten derin bir hayret hissine garkolacağı muhakkaktır.

Haydi o canım Endülüsi, ilmin, tekniğin, fikrin, şiirin, astronominin bir kelimeyle medeniyetin emsalsiz çiçeğini Katolik İzabelle kocası Ferdinandın hunhar taassupları mahvetti. Ya Hulefayı Raşidin dünya tarihinde eşi bulunmaz mirasları ne oldu? Türkistan, Hindistan, Anadolu, Memlûkler, Karahanlılar, Atabeyler, Selçuklular ve benzersiz Osman Oğullarına ne oldu?

Bütün cihanın gözünü kamaştıran, ilmiyle irfanıyla, kılıcıyla, kumaşıyla, centilmenliğiyle, ahlâki salabetiyle batılı yazarların kalemlerini şaşırtan ve bu günde arta kalan abideleriyle bütün dünya ile beraber bu günkü nesilleri de hayrete boğan medeniyete ne oldu?

Tahminimiz, bu suallerin cevabını araştırmak zorundadır. Zira bu soruların cevabının altında diğer soruların da cevabı vardır. On asır önce olan bu gün tekrarlanamaz mı? Çölün bağrından Farabiler, İbni Sinalar, Gazzaliler, Maverdiler, Raziler, İbni Sinalar, Fatihler, Yavuzlar nasıl çıkmışlardı? Bu gün de fezada cereyan eden yarış seyretmek mecali bile bulunmayan bir inhitat çölüne dönmüş İslâm alemine yeniden doğamazlar mı?

Daha seçik bir ifadeyle İslâm Medeniyeti, Garb'a rönesansı getiren İslâm Medeniyeti yeniden doğamaz mı?

İslâm Medeniyetinin yeni adamı zuhur edemez mi?

Bu gün bir çok İslâm ülkelerinde İslâm Medeniyetinin yeniden doğacağı, yeni bir hamleyle dirileceği inancı genç ve münever müslümanların kalplerinin ışığıdır. Yirminci asrın bunaltıcı ve bilhassa İslâm ülkelerine nefes aldırılmayıcı havası içinde genç müslüman ilim, tolerans ve hürriyet dolu mazisini hasretle anmaktadır. Bu gün garbta hayranlıkla seyrettiği bir çok servetlerin insanlığa kendi cedlerinin dehası sayesinde sunulmuş olduğunu öğrenmekten heyecanlıdır. Ömer Hayyamin sadece rint, hattâ münkit bir şâirden çok, büyük; asırlarca Avrupa'ya Hocalık edecek kadar büyük bir matematikçi olduğunu öğrenmekten bahtiyardır.

Eskisi nasıl olmuştu, nasıl yıkılmıştı bilmeden yenisi nasıl olacak bilenebilir mi? Bu iddiasız çalışma eskisinin nasıl olduğu hakkında bir denemedir. Ümit ve sürür veren bir deneme.



KÜLTÜR ve MEDENİYET .

Kelimeler, insanların kullandığı en kurvetli haplardır.

Kipling.

Milletleri medenî olan ve olmayan diye iki guruba ayırmak belki medeniyet kadar eskidir. Yunanlılar kendilerinden gayrisi için, Roma'lılar keza Roma'lı olmayanlar için medenî vasfını yakışıksık buluyorlardı. Medeniyet daha kendi muhtevasını kemaliyle tayin edecek merhaleye ulaşmışken bu ayırımın yapılmış olması enteresandır. Ayrıca daha çok siyasî ve hukukî bir vasıfta bulunduğunu da gösterir.

Maamafih medeniyete muhtelif mânalar verilmesi bu gün de terkedilmiş değildir. Dün de bundan kurtulunmuş değildir.

Şinasi, Mustafa Reşit Paşa'ya

Acep midir medeniyet resulü dense sana mı diyordu, kastedtiği Tanzimattan ibaretti. Biraz kılık kıyafet, biraz batı edebî şekli, biraz dış politika başarısı, biraz din te'sirinden uzaklaşma.

Evet din te'sirinden uzaklaşma amma bu hemen mümkün mü? Nitekim işte kendisi din te'sirinden uzaklaşma hamlesi şampiyonunu bir dinî ululama ile medeniyet resulü diyerek anıyor.

Halbuki, eli şakağında Paris Balesini seyre-

derken samimî olarak «benim memleketimin kadınları da böyle çıplak olarak bale yaptıkları gün, medenileşmiş olacağız» diye düşünmektedir.

Türkiye'ye Sosyolojiyi getirmiş olan Ziya Gökalp ise bir milli teslis akidesi tesbit etmiş Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim diyordu. Medeniyet ve kültür kelimele-ri ve ayrımları üzerinde ciddi şekilde durmuş olan Gökalpe göre hem Ezan Türkçe olacak, hem Kur'an Türkçe okunacak hem de İslâm ümmetinden olunacaktır.

Oğlunu «Bize bol bol ziya kucakla getir» diye peygulei temeddün (medeniyet köşesi) olan İskoçya'ya gönderen Tefvik Fikret'in medeniyet anlayışı bir miktar daha tekniktir. Oğlu mühendis olacaktır - medeniyet ışığını memleketine getirecektir. Robert Kolejin kaloriferlerini kontrol eden Halûk'un şahsında Fikret medeniyeti daha teknik bir muhtevaya kavuşturmuş bulmaktadır.

Maamafih bu kelimelerin muhtevasının istikrar kesbetmiş olduğundan bu gün bile bahsedilemez. Bunca medenileşme hamlesinden sonra memleketimizde Batı medeniyetini her şeyiyle almamız gereğine hâlâ inananlar olduğu gibi, Batı Medeniyetinin halk düşmanı, sömürgeci, kapitalist, gerici ve tutucu bir yapı olduğunu yaymakta ısrar edenler de bol miktarda bulunmaktadır. Bu sonuçlar ideâl olarak, Demirperde medeniyetini öğütlemektedirler. Tamamen siyasî bir mesele ve dolayısı ile konumuz dışı kabul edilebilecek olan bu hali enteresan bir tezatın göstergesidir. Zira bu gün Batı medeniyetini terk ile sosyalist kültür ve medeniyetine intisap etmemizi tavsiye edenlerin, yola Batı Medeniyeti aşkına çıkmış olmalarına rağmen bu günkü vardıkları netice ile hareket noktaları arasındaki tezat az bulunur şeydir. Bu da bu ortamda daha mânâ, mefhum ve medlûllerin kristalize olmadığını gösterir. Profesör Hilmi Ziya Ülken'in senelerce önce bahsettiği *Mefhumlar anarşisi* memleketimizde el'an ve bütün şiddetiyle devam etmektedir.

Bu bakımdandır ki, klâsik eserlerde olduğu gibi işe bir tarif ile başlamak elzemdir. Fılvaki eskiler önce mes'eleyi ortaya koyucu bir tarif ile başlardı. Hattâ bu aşkla tarifi bile tarif etmişlerdi: **Tarif, efradını câmi, ağıyarını mani olmalıdır.** Bu konuda bu tip bir tarifi güçlüğünü de bu vesile ile göreceğiz.

İnsana ait olan dolayısı ile zengin bir mazisi bulunan her mefhum gibi medeniyet mefhumunun da tarifi hem güçlük hem incelik arz etmektedir. En umumî tariftten başlayalım:

«Medeniyet, her hangi bir insan topluluğuna âit hususiyetlerin bütünüdür.» (3)

Tarifi çok umumî ve akli olup bahse vuzuh getirecek mahiyette olmadığı aşikâr. Bir başka deyişle efradını câmi bir tarif ve fakat ağıyarını mani değil.

- 1 — H. G. Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, Varlık Yayınevi, ter. Ziya İshan, S. 157
- 2 — Malek Bennabi, *İslâm Dâvası*, Yağmur Yayınevi, ter. Ergun Göze
- 3 — Petit Larousse, Paris, 1967

Bir başka tarife göre Medeniyet: «Teknik, estetik, manevî, ilmî ve dinî mahiyet arzeden ve intikal etme hassasına malik içtimâî hadiselerin karışımıdır ki bir veya birbiriyle alakalı bir çok insan topluluğunun geniş bir kısmında yaygındır. Çin Medeniyeti, Akdeniz Medeniyeti gibi.» (4)

Profesör Willems'e göre, bir medeniyetin kabul ve muhafaza edilmesi içtimâî bir gelişim olup, biyolojik bir vakıa teşkil etmez. Bu bakımdandır ki, medeniyet kelimesi yerine daha doğru olarak içtimâî mirastan bahsetmek yerinde olacaktır.

Bu tarif medeniyete asıl vasfı olan içtimâîliği vermiş bulunmaktadır. Daha doğru bir ifade ile medeniyetin beşerî tarafını, insana ait olan yüzünü belirtmiştir. Bunu da davranışlardan ve içtimâî mirastan bahsederek yapmıştır. Zira bunlar tamamen insana hâs şeyler olup, içtimâîlik örtüsünün gizlemeyeceği bir şekilde insan ruh ve iradesini ifşa etmektedir.

4 — Vocabulaire Technique et Critique de La Philosophie Société Française de Philosophie, Paris 1960

Butarifin biraz daha aydınlık olduğu görülmektedir. Daha doğrusu biraz daha tafsilâtlı. Ne varki bu tarifin daha çok felsefî ve muhtevasının daha çok akli olduğu aşıkârdır. Halbuki medeniyetin tarifi söz konusu olunca onun içtimâî muhtevasının daha çok belirtilmesi hususu kendini ortaya koymaktadır. Vanderbilt Üniversitesi Profesörlerinden Emilio Willems'in, Armand Cuvillier tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş bulunan Dictionnaire de La Sociologie isimli eserinin Paris 1961 tab'ının 41 inci sayfasında medeniyet şöyle tarif edilmektedir: «Her hangi bir insan topluluğunu karakterize eden, teknikler, teknik hasıllalar, bilgi muhtevası, fikir sistemi ve davranış tarzı, hareket şekillerinin tümü.»

Filvaki Profesör Willems aynı eserin 42 inci sahifesinde medeniyetin insanı, kendisini gerçeğeleyen muhite hakim kıldığını belirttiikten sonra çok değişik medeniyetler arasında bazı müşterek gelişim safhaları bulunduğunu, ezcümle aynı iktisadî vetirelerin bazan aynı aile tiplerini ayrı medenî muhitlerde de olsa tahakkuk ettirdiğini ifade etmektedir.

Bu arada medeniyet mefhumunun iki kısımda mütalea edilebileceğini de Profesör Willems ifade etmektedir: Maddî Medeniyet, Gayri Maddî Medeniyet. Ergologie diye de ifade edilen maddî medeniyet, teknik hasılların tamamını ifade eder. Gayri Maddî daha doğru bir ifadeyle manevî medeniyet ise, his, düşünce ve hareket, şekilleridir ki, maziden intikal etmiş ve topluluğun tasvibine mazhar olmuştur.

Bütün bu tarifler gerçevesinde kültür ve medeniyet büyük bir yakınlık arzeden mefhumlar olarak ortaya çıkmaktadır. (5)

Bu yakınlığın hudutlarını incelemeye girmeden önce Kültür kelimesinin de aynen medeniyet gibi muhtelif mânaları bulunduğunu ve en yaygın mânasının «kültürlü insan» ibaresindeki muayyen bir bilgi seviyesini ifade eden ve aşağı yukarı okumuş

yazmış adam, entellektüel adam demeye geldiğini belirtelim ve ilâve edelim ki, bu kültürü insanların çoğu kelimenin teknik mânasını veya muhtelif nüanslı mânalarını bilmezler. Memleketimizdeki bir çok münakaşaların çoğu bu yüzden neticesizdir.

Kültür ve Medeniyet kelimelerinin aynı mefhumu ifade ettiği bir çok garp menbaları tarafından kabul edilmiştir. Yalnız şurası unutulmalıdır ki, bir lisanda aynı mânâyı ifade eden iki kelimenin bulunmayacağı en basit bir kaidedir. Binaenaleyh bu iki kelime ve mefhum arasındaki farkı tesbit etmek gereklidir.

Kültürün bir mânası aşağı yukarı insanla alakalı ne varsa hepsini içine alan fevkalâde geniş bir sahayı ifade eder. Bu tarifte kültür medeniyetle atbaşı gitmektedir.

Şimdi aşağıya bazı kültür tarifleri alıyorum.

«Kültür, bilgiyi, imanı, san'atı, ahlâkı, örf ve âdetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uzvu olması itibariyle kazandığı itiyadlarını ve bütün diğer meharetlarını ihtiva eden gayet girift bir bütündür. (6).

«Kültür bir halkın yaşama tarzıdır.» (7).

«Kültür dünyası, ... bütün tarih boyunca tabiatı ve kendisini nasıl idare edeceğini öğrenmek suretiyle insanın bizzat meydana getirmiş olduğu eseridir.» (8)

«Kültür, insanın nesilden nesile intikal eden başarılarından meydana gelmiştir. (9)

Tariflerin bolluğu mevzuun genişliğini ifşa etmektedir.

Kültür ile Medeniyet arasında çok yakın bir alaka bulunduğu ve bazan aynı şeyler telâkki edildiğini yukarıda söylemiştik.

Bununla beraber bu iki mefhumu ayırt etmek için gayret sarfeden ve bu hususta fikrî incelik gösterenler de vardır.

Bunlardan birisi Thurnwald'dır. O'na göre:

«Bir formülle ifade edilmek istendiği takdirde denilebilir ki, kültür, takınılmış bir tavır (HALTUNG) dur. Medeniyet ise bilme ve yapabilmektir.» (10).

Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, Thurnwald kültürü dinamik medeniyeti ise statik bir bünyede görmektedir.

Mac İver'in Kültür ve Medeniyeti ayırt etmek için kullandığı kıstas daha başkadır. Mac İver'e göre medeniyet insanın bir fayda temini için gösterdiği faaliyetin mahsulüdür. Kültürün ise gayesi fayda değil bizzat kendisidir.

Medeniyet teknik, maddî teşkilât ve âletleri içine aldığı gibi seçim sandıklarını, telefonu, ticaret odalarını, demiryollarını, kanunları, bankaları, mektepleri ihtiva eder.

Kültür ise, yaşayış ve düşünüş tarzımızda, gün-

5 — Vocabulaire de La Dissertation, Henri Bénac, 1947, Paris, S. 38

(6), (7), (8), (9) Profesör Mümtaz Turhan Kültür Değişimleri, İstanbul, 1951.

(10), (11) Profesör Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1951 İstanbul S. 32, 33.

lük münasebetlerimizde, san'atta, edebiyatta, dinde, sevinç ve eğlencelerimizde tabiatımızın kendisini ifade etmesidir. (11)

Bu tarifin de aşağı yukarı, «faziletin mükâfati bizzat yine fazilettir» sözünün tefsiri olduğu görülmektedir.

Memleketimizde Medeniyet ve Kültürü yekdiğerinden tefrike say edenlerin başında Ziya Gök Alp gelir. O kültür kelimesinin karşılığında Hars kelimesini kullanmaktadır. Basite irca edilirse Gökalp'e göre Medeniyet beynelmilel, hars ise millîdir. Yani bir Garb medeniyeti vardır ve fakat bu garb medeniyeti içinde ayrıca bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman harsı vardır. Medeniyet iradi olarak insan topluluklarının meydana getirmiş olduğu bir müesseseler yekünüdür. Kültür ise kendiliğinden doğan, insanların iradesinde müstakil şeylerdir. Meselâ lisan gibi. Lisanı insan iradesinde müstakil kabul eden gökalp'e göre, medeniyet unsurları arasında kabul ettiği din iradi olarak meydana getirilmiştir.

Bu münakaşada Türk milliyetçileri uzun zaman Gökalp'le beraber olmuşlardır. Zira memleketimizde bir ara «batılılaşma» yı, her şeyiyle batıyı taklit diye kabul edenlerin karşısına ancak bu fikirle, batının medeniyetini alacağız ve fakat Türk Kültürünü bırakmayacağız sloganıyla çıkabilmek mümkün oluyordu.

Fakat bu ayırımın tamamen ilmi olduğu iddia edilemez. Bir nüansı belirtmekte faydalıdır, milliyetçilik politikası için faydalı olabilen bir husustur. Ne var ki, kültür mefhumunun vakia değeri muayyen bir medeniyet kadrosunun ayrı irklarda, ayrı coğrafi plânlarda, ayrı tarihi vetirelerdeki tezahüründen ibaret olup, medeniyetle tamamen ve kesin bir şekilde ayrılık arzetmez.

Bilâkis, Medeniyet unsuru olarak kabul edilen bir çok müesseselerin kültür üzerinde, kültür unsuru olarak kabul edilen müesseselerin medeniyet üzerine ve bazan karşılıklı olmak üzere te'siri vardır.

Kültürü «hars» diye isimlendirerek medeniyetten ayırmak isteyen Ziya Gökalp'in üzerinde durduğu delillerden en kuvvetlisi olan «medeniyet usul ve muakle ile, hars ise uzvi ve tabii bir şekilde meydana gelir» ifadesi yukardaki müşahade karşısında yani meselâ böylece ferdi iradelerin mahsulü kabul edilen dinin -bu kabuldeki sakatlık bir yanatabii kabul edilen ve ferdi iradelerin dışında görülen hars unsurları üzerinde müessir olması vakiası karşısında kuvvetten düşer.

Bu ayırımın politik değerini muhafaza ettiği de ileri sürülemez. Filvaki geri tepen bir silâh gibi bu ayırım milliyetçilik politikasının baş belası olan tabikata da yol açmıştır. Bilhassa Ruslar kültür unsurlarını azgınlştırarak ve çok dar bir milliyetçilik yaparak milliyetçi cereyanları dumura uğratmak yoluna gitmişlerdir. Bu politika neticesi Rusları, en küçük kültür farklarını bahane ederek, en basit lehçe farklarını bir ayrı lisanmış gibi teşkilâtlandırarak idarelerindeki muhtelif Türk topluluklarını Türk âleminden koparmanın yolunu tutmuşlardır. Kırgız, Azerî, Türkmen, Dağıstanlı, İnguş

veşaire bir çok millet ve milliyetler yaratarak, onları Türk Millî ve medenî birliğinden koparmaya sayetmişlerdir.

İlmi ve politik ehemmiyetini kaybetmiş olmasına rağmen bu ayırım pratik ehemmiyetini nisbeten muhafaza etmiştir. Burada söylenmesi gereken bir diğer husus bu iki mefhumdan medeniyetin merkezden çevreye, kültürün ise çevreden merkeze doğru aynı mânâyı ifade ettikleridir. Ve yine ifade edilmesi gereken bir hususta medeniyetin sadece bir medeniyet-kültür ayırımı ile aydınlığa çıkarılabilecek bir mefhum olmadığıdır. İnsanla eş bir mefhum, mekân ve zaman içinde dal budak salmış türlü macera geçirmiş, başka türlü olmasına imkân var mı?

Dünya tarihi bir bakıma medeniyet hareketleri, medeniyet tarihi dir.

İnsanlık tarihinin en enteresan fasıllarından birisi de Profesör Mümtaz Turhan'ın bir kitabına ismini veren Kültür Değişmeleri dir.

Aşağı yukarı herkes Haçlı seferlerinden sonra Avrupa'nın barutu pusulayı ve daha birçok kültür unsurlarını iktisap etmiş olduğunu bilir.

Tarih yani mazî bunun bir çok örnekleriyle doludur. Bir çok milletler yekdiğerinden muhtelif vesilelerle, lisan, musikî, din, ilim, felsefe, fikir bir kelimeyle medeniyet unsurları alıp vermişlerdir. Yalnız kültür değil medeniyet değiştirmiş milletler vardır. Bu gün de Türkiye'nin derdinin tek devasının Batı medeniyetine intisap etmesi olduğunu münakaşasız tek hakikat bilenler mebzulen mevcuttur.

Tarih enteresan medeniyet alış verişleriyle doludur. Bunların içinde cidden şayanı dikkat olanlar vardır. Meselâ Amiral ve Kaptanpaşa kelimeleri. Her iki kelime de iktibasdır. Amiral kelimesini Avrupa'lılar, Arapların satvet yıllarında «Emirülmâ» kelimesinden, Kaptan kelimesini ise Osmanlılar deniz hakimiyetinin ehemmiyetini anladıktan sonra donanma inşasına başladıkları zaman Avrupa'lılardan iktibas etmişlerdir. (12).

Bu misâl, medeniyet unsurları iktibasının hemen her topluluk için aynı şartlar tahakkukunda mecburen meydana gelen bir hâl olduğunu göstermektedir. Aynı psiko-sosyal kanular tarafından idare edilen bir cereyan tarzına malik oldukları aşikâr.

Bu iktibas keyfiyeti o kadar yaygın ve derindir ki, iktibas edilen bir unsurun sonradan geriye iktibas edildiği de varittir. Meselâ bize bu gün modern bir maarifçilik mefhumu zannı ile intikal eden Baccalaureat kelimesi yukarda anlattığımız mükerrer iktibaslardandır. Filvaki bu kelime en asıl İslâm Medreselerinin bütün dünyaya ilim nuru saçtığı devirlerde kullanılan Bi-hakk al-rivaya'nın Avrupa'lılar tarafından iktibas edilmiş şeklidir. (13) İşte bu kelimeyi Avrupa'ya iktibas ettiren İslâm Medeniyetine mensup milletler bir devir gelmiştir ki bir

12) W. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, Fuad Köprülü tercümesi, Ankara 1963 S. 74.

13) Prof. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 1965 Ankara, S. 328.

zamanlar kendilerinden alınmış bu kelimeyi yepyeni bir mefhum, başkalarından alınma bir mâna diye tekrar almışlardır. Enteresan bir sualdir acaba aslını bilselerdi bu kadar iştiyakla geri alırlar mıydı? Enteresan zira bu iktibasların altında bir psiko sosyal gerçek vardır: İktibas eden topluluklar insiyatiften ve kendisine hürmetten mahrum topluluklardır. Zengin bir medeniyet tarihleri varsa da, bu iktibas esnasında en kritik devrelerini, en acıacak hâllerini yaşıyorlar demektir.

Bizim kâtibim şarkısının başına gelenler cemiyetimizin bu iktibaslar bakımından pek te iç açacak durumda olmadığını gösterir. Hattâ tam aksine belki hâd safhada hasta olduğunu anlatır. Gerçekten bir ara sadece ve sadece bir alışkanlıkla ve diğer türkülerden farklı olmayan bir şekilde muamele gören kâtibim bir ara birden bire meşhûr oldu. Ne olmuştu? Türk bünyesi yeni bir kültür röhnesansına mı giriyordu? Millî bir soluk sihirli bir rüzgârın sevkiyle cemiyetin ciğerlerine hayatiyetmi bahşediordu. Ne o ne bu. Sadece bir Amerika'lı şarkıcı -Eartha Kitt- bu türküyü aranje etmiş yani beste ve güftesini dejenere etmiş ve bu şekilde plağa okumuştur. Yani bizim türkümüzü bir başka kültürün kontrolünden geçirmişti ve bu sebeple bu türkü bazı çevrelerde beklenmedik bir sükse yapmış oldu.

Bu gün bir çok Türk şarkıcısının, Türkçeyi bile yabancı şarkıcıların bozuk şivelerini taklit ederek okumaları aynı derecede enteresan ve fakat hastalığın seyri bakımından vahamete daha çok yaklaşıldığının delilidir.

Bahsi bitirmeden ilâve etmeliyiz ki, medeniyet iktibasları, her zaman meseleyi halledici, işi bitirici tedbirler değildir.

Burda insan, Malek Bennabi'nin nefis teşbihini hatırlamadan edemiyor. O diyorki, bir hastaya kan verirken hangi kan gurubuna mensub olduğu bilinmezse bu iktibas ameliiyesi kurtarıcı değil öldürücü olabilir. Aynı şekilde, medenî iktibaslarda da, çok dikkatli olmak, medeniyet guruplarını ayırt etmek, iktibas şartlarını tayin etmek gereklidir. Yoksa komikten traşi-komiğe varan manzaralara elemle, şahit olmaktan başka bir şey elde edilmez bu iktibaslardan.

Biz bir Sünnet Düğününde buna hayretler içinde şahit olduk. Sadece bir sünnet olan bu ameliiyenin icrası esnasında o kadar çok yabancı kültür unsuru iktibas edilmişti ki, o kadar çok farzlar terk edilmişti ki bu merasimin manâsı kalmamak bir yana tam zıt bir mânâyı aldığı görülmüştü.

Gerçekten, sünnet düğününde daha çok büyükler yediler ve bol bol içki içtiler dansettiler komşuları rahatsız ettiler, gittiler.

Halbuki ciddi kültür ve medeniyet unsurlarının iktibaslarının bile katî bir mânâ ifade etmediğini belirtmiştik. Bu hususta sözü Barthold'a bırakalım :

«Çin ile Garbi Avrupa'nın mukayesesi bize, tekniğin yalnız tek başına içtimâî hayatın terakkisine sebep olmadığını göstermektedir. Demek ki, barut bilindiği hâlde kuvvetli bir askerliğin doğmaması,

pusula bilindiği hâlde denizciliğin terakki etmemesi, matbaacılık mâlûm olduğu hâlde efkârı umumiyyenin teşekkül edememesi mümkündür.» Adı geçen eser S. 75.

Barthold'un haklı teğhisi göstermektedir ki, bir tek medeniyet unsurunun mevcut olması dahi bazan bir şey ifade etmemektedir. Hele iktibas cinsinden bir unsurun ehemmiyeti ne olabilir?

Fakat bu, iktibasların çok yaygın olması gerçeğini bertaraf edecek mahiyette bir müşahade rolünü ifa edememektedir.

Bir noktaya daha işaret edelim: Bir kanunla eski harflerimizin yerine kabul edilen Latin Harflerinin getirmiş olduğu rakamların aslında Arap Rakamları olduğunu ben ancak Hukuk Fakültesindeki Hocalarımızdan olan bir yabancı profesörden öğrendim.

1967 senesinde bir çok üniversiteliye sorduğum suallerle şu intibaa vardım ki, bu hususu bilmek şöyle dursun, böyle bir soru sorulması karşısında da şaşırıyorlar. Halbuki amali erbaa-dört işlem için hiçte müsait olmayan Romen Rakamlarını bırakıp Arap Rakamlarını almadan Avrupa riyaziyenin ve cebirin muhteşem kapısından girmek şöyle dursun ondalık sistemin kenarından bile geçememişti. Zira Avrupa Medeniyetinin üç temelinden birisi kabul edilen Roma medeniyetinin diğerleri Yunan ve Hristiyanlık rakam sisteminde sıfır yoktu. Bu sıfırsızlık onu cebirin semalarına çıkmaktan men ediyordu. Avrupa Medeniyeti sıfırın ilâvesiyle basamaklar atlayan bir rakam gibi asıl ondan sonra zirveye tırmanmaya başladı. Eğer daha önceki bu iktibas olmasaydı, on yedinci ve on sekizinci hattâ on dokuzuncu asrın büyük Matematik Dehalarının hâli ne olurdu?

Medeniyet cidden bir içtimâî mirastır.

Ve bu miras tedavül eder. Ve bu tedavül yukardan beri bazı misâllerini vermeye çalıştığımız gibi o kadar renkli ve heyecanlıdır ki, insan biraz şoklanıklığını kaybederse, trendeki adamın ağaçları gidiyormuş gibi görmesine benzer bir yanlış görme içine düşebilir.

Nitekim İsmâil Hâmî Dânişmend böyle bir heyecanlı müşahade sonu şu hükmü vermiştir: «Garp medeniyeti hakikatte Şark medeniyetidir.» (14).

Bu gün gözleri kamaştıran Batı medeniyetinin bu seviyeye gelebilmesi için diğer medeniyet çevrelerinden ve bu arada bilhassa Doğu medeniyet çevresinden ve onun en büyük temsilcisi İslâm medeniyetinden yaptığı iktibasların azametini anlatmak için sarfedilmiş olmak bakımından bu hüküm de isabet vardır. Bunun dışında bu ifade suistimal edilmiş bir tesbittir.

Evvelâ her iktibâs hareketi zannedildiği gibi küçüklük ve zaaf alâmeti değildir. Arap rakamlarını alan Avrupa'lıların, Matematik sahasındaki başarıları bu iktibasa ancak şeref verir. Esasen İslâm Medeniyetinin başlangıcı da bir seri iktibastır.

(14) İsmâil Hâmî Dânişmend, Garp Menbalarına göre Garp Medeniyetinin Menbaı olan İslâm Medeniyeti, İstanbul 1961, S. 9.

Amma harfiyen almakla iktifa etmemiş kritiğini, tasnifini, tahlilini yapmış ve aldığı unsurları orijinal hâle getirmiş bir iktibastır bu.

Bu ilmi gerçek (La Science Antique et Médiévale) isimli eserin Roger Arnaldez, L. Massignon, A.P. Youschkevitch tarafından hazırlanmış olan La Science Arabe faslında şöylece ifade edilmektedir:

«Barbar istilâlarından sonra karanlığa gömülen o parlak Yunan Roma Medeniyetini, Allahın nimetlerinden istifade etmesini bilen bir başka Akdeniz Medeniyeti, (yani İslâm Medeniyeti) Yunan Mirasını kullanmak sûretiyle yeniden ışığa kavuşturmuştur.» (15).

Zaten, İslâm ideolojisinde «Hikmet mü'minin kaybolmuş malı» değil miydi? Bir hadisinde bizzat İslâm Peygamberi AS. «İlmi Çinde bile olsa arayınız» buyurmamış mıydı? Bu ifadenin bir ikinci kerametini o devirde Çin'in, dünyanın en yüksek bilgi ve tekniğine malik bölgelerinden birisi olduğunu hatırlatarak belirtmeye bilmem lüzum var mı?

Demekki İslâmın Yunandan ve diğer medeniyet çevrelerinden yaptığı iktibaslar onu kendine hâs bir medeniyet olmaktan alıkoymamış bulunmaktadır, nasıl ki Avrupa'nın daha geniş bir tabirle Batı'nın da İslâm Medeniyeti çevresinden, daha geniş bir ifade ile Doğu'dan yaptığı iktibaslar da onu Doğu Medeniyeti yapmamıştır.

Demekki iktibas fiilinin şu veya bu ucunda olmakta mühim değil. Yani her iktibas eden tâbi durumdadır sanılmamalıdır. Fethettiği müstemlekelerden muhakkakki emperyalist ve Batı Medeniyeti ölçüsünde medenî devletler de bir çoy şeyler iktibas etmişlerdir. Amma onların bu iktibas kendileri için bir tehlike arzlemeyip belki kuvvet menbâ olmuş ve bilâkis saldırgandan bazı şeyleri iktibas etmemek müstemleke için daha öldürücü bulunmuştur.

Yirminci asrın dramlarından birisi budur. İktibas edeceği unsurları da ekseriya müstemlekeci, müstemlekesinde dikte etmektedir.

Bu devrin en çok üzerinde durulan meselelerinden birisi olan «Geri kalmış ülke» yi en doğru olarak bu iktibaslar karşısındaki iktidar ve kabiliyyetine göre tarif etmek gereklidir.

Gerçekten bir ülkenin «geri kalmış» lığını tesbit eden en belîğ husus yapacağı iktibaslarda isabet, intibakta başarı ve bazı iktibaslara karşı veto yokluğudur.

«Geri kalmış ülke» münevverinin bariz vâsfi iktibaslara karşı hiç ilmi, fikrî tahlile girişecek düşünce soluğuna malik bulunmamasıdır. Bu münevver artık hayatiyyetini kaybetmiş bir medeniyetin boyasını taşıdığı için yeni bir medeniyetin sadece boyasına olsun razıdır.

Kendilerinde ne bir terkip ne de bir tahlil kabiliyyeti kalmıştır.

Bunun içindir ki, daima monist ifadelerle koşar, dört elle sarılır ve uzun ilmi çalışma ve tefekkürü icap eden plüralist görüşlerin semtine uğramaz ve kolayca «Mes'ele iktisadidir», yahut «Batılılaşmalıyız», yahut «Kahrolsun emperyalizm» veya «Millî

gelirin dağılışı düzelirse her şey düzelir» gibi sloganlara saplampa kalır.

Batı Medeniyeti liderliğindeki Dünya Medeniyetinde kâfi derecede diğerkâmlık ta mevcut bulunmadığı ve bu hâle karşı bir reaksiyon olarak çıkan sosyalist medeniyette ise «İnsana» değil «toplum» denen bir mevhumu ehemmiyet verildiği için, geri kalmış ülkelerin münevverleri Localarda ve Hücrelerde daha da çok şaşırılmaktadır.

Bu fikri hamulesi cılız münevverin tavsiyelerinin tatbikatının hiçte beklenen neticeyi vermemesi ise kendiliğinden şu gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Daha başka bir yol ve tedbir lâzım, çünkü bu tarz iktibaslar gerekli olanı ve bekleneni vermemektedir.

Ne var ki, yalnız bu neticeye varılsa iyi. Bir de bu hâlin öldürücü bir tarafı olmaktadır. O da bu cılız münevverin sarsak fikirlerinin tatbikatının fiyaskosunu görenlerde tam bir atalet ve değişmezlik fikrinin yer etmesidir. Bu durumun çok acı ve tehlikeli olmasının bir sebebi de bu fikre varanların ekserisinin «hüsnüniyetle» ve birazda zihni tembellikle hareket etmelerine rağmen aslında «medenî» hamleyi yapacak tarih ve kültür mirasına çok basit ve çok eksik ve yanlış ilâveli de olsa bunların sahip bulunmuş olmasıdır.

Durumu memleketimizle âlâkalı bir misâlde açıklayalım: Cılız münevver misâl Dr. Abdullah Cevdet. Çıkardığı İctihad Mecmuasında bir ara iktibası «Avrupa'dan erkek getirip kızlarımızla, kızlar getirip erkeklerimizle eşleştirerek istifaya» gitmeyi isteyecek kadar ileri vardırıyordu.

Bunun karşısında ise 1966 senesinin «hüsnüniyetli» kasabalısı, cılız münevverin eksantrik teklifine karşı kadınlarını çok hususî bir örtü ile gözlerine kadar örtüyor ve aynı kadınların bir yerli filmin stüdyolarını seyretmeye gittiği sinemadan başını aynı şekilde örterek çıktığını görmüyor ve bu zıtlaşmanın daha ne kadar devam edeceği hususunu düşünmez görünüyor.

Bu marazın çaresi ise, kasabalının hassasiyetle korumağa çalıştığı mânânın doğurduğu medeniyetin sıhhat devirlerine dönmek, evvelâ o devrin ilim ve fikir muhtevasını ve davranışlarını iktibas etmektir. O zaman karşısına sadece bir kıyafet mes'alesini değil «ilmin kadın erkek her müslümana farz» olduğu ve yüzlerce İslâm Kadın Aliminin yetişmiş ve yetiştirilmiş olması keyfiyetinin çıktığını görecektir.

Bu tesbit yeni yoldur. Eski yol ölçsüz ve çalın iktibas. Şimdiki şairane ve fakat ümitsiz ve meysuz direniş. Ne kadar şairane olsa da yine ümitsiz çünkü ilimsiz.

Kaldı ki medeniyet sadece ilim de değildir. Hattâ bize en uygun gelen ve İslâm Medeniyeti bahsinde daha etraflı inceleyeceğimiz bir medeniyet tarifine göre Medeniyet: Büyük alimler ve muktêdir politikacıların eseri değildir. Bilhassa İslâm Medeniyeti için bu böyledir.

«Ne kadar sayanı dikkattir ki, İslâmın medeni

15) Histoire Générale Des Sciences, Tome I, La Science Antique et Méiévale 1966, Paris, S. 523.

hamlesi, büyük alimlerin, eşi bulunmaz politikacıların değil ve fakat bakışları dünya ufkunun ötesine çevrili basit ve kendi hâlinde insanların eseridir.

Basit bédaviler, birden bire İslâm misyonerleri haline gelmişlerdi ve ilerdeki asırlarda da Semerkant'ta, Korduda, Şam ve Bağdat'ta çiçeklenecek tenevvür çağlarını kanatları altına alabilmek için gerekli manevî zirveye bir hamlede kendilerini çıkaracak yeni bir medeniyet cevheriyle tenasüh ettiler sanki» (16).

Medeniyet, Bennabiye göre insan, zaman ve toprağın meydana getirdiği bir terkiptir. Statik olarak daima mevcut bulunan bu unsurların bir terkipten meydana getirebilmesi için ayrıca dinî tefekkür ve aksiyonun katalizörlüğü şarttır.

Nitekim, İslâm medeniyetini meydana getirenler bu dinî hamle ile mânen yükselmiş saf ve sağlam insanlardan ibaretti. Onların bu samimi heyecanları tarihin sayfalarını asırlarca dalgalandıran aksiyonu doğurdu. Onlar birer âlim, Simyacı, Matematikçi falan değildiler. Amma İslâmın doğuşundan daha otuz sene geçmeden İran Şahlarının debdebe ve dâratını sefilâne ve sefihâne bulacak ruh yüksekliğine ulaşmışlardı. İran Kumandanına «Sizin bazılarınız, bazılarınızı kendinize kul edinmişsiniz, biz de öyle bir şey artık olamaz» diyebiliyorlardı.

Bir asır geçmeden hemen bütün Akdeniz İslâm gölü hâline gelmiş ve İslâm orduları Okyanusa ulaşmışlardı.

İslâm misyonunu yaymak için bütün Afrika'yı bir baştan bir başa geçerek Okyanusa erişen Ukbe Bin Nafi'nin atının ayaklarını yalayan Okyanusa bakarak söylediği: Ya Râb! Eğer önüme şu deniz çıkmasaydı senin adını daha ilerilere götürecektim, sözü meşhurdur.

Bu meşhur sözün ifşa ettiği bir mânâ daha var. O devirde Avrupa'da Okyanusun ilerdeki bir noktasından öteye gidilemeyeceği, gidilirse derilerin siyahlaşacağı veya daha kötüsü boşluğa düşüleceği zan-

ları hakimdi. Bu gibi fantastik ve metafizik mülâhazalar bu saf ve temiz kumandanın semtine uğramış değildir. O kendisini kanatlandıran ruhi hamlenin rüzgârıyla bu gibi düşünceleri, Kâbe'nin içindeki putları kırıp bir tarafa atan Peygamberi gibi bir kenara bırakmıştır. O aksiyonun devam edecektir. Ve bu yolda kendisine yeni iman hamlesine atırmı eski metafizik ve fantastik mütalâalar mani olamaz, ancak zaruretlerin sevkiyle, kendisini Okyonusu geçirecek kalitede gemileri olmadığı için, durur ve bu hareket Septe Boğazını geçmeye kâfi gemileri olduğu gün derhal devam eder.

İşte bir medeniyetin doğuşu budur.

Bu doğuşun arkasından Üniversiteler, âlimler, kitaplar, teknikier saraylar, hastahaneler, imalâthaneler, felsefeler, bir medeniyetin müsbet ve menfi bütün unsurları sökün eder.

İnsan medenileştirici bir hamleyle dirilmiş ve aksiyona geçmiştir.

Fakat, zamanla bu hamle ruhunu kaybetmeye başlar, işte bu da bir medeniyetin inhitat başlangıcıdır. Zamanla yığılan rûsubat, eski unsurlar, esbabı mucibesini kaybeden tatbikat, taklitten ibaret hareketler, dışardan yapılan hücumlar, içerden gösterilen uyşukluklar yığıla yığıla inhitat kemale erer.

İbni Haldûn'dan mülhem ve uzviyetçi bir görüştür bu. Aynı zamanda ise, psikolojik bir vasfı vardır, zira medeniyet mes'elesini fert psikolojisi ile izah eder. Medeniyetin doğuşu devresinde fert psikolojisine yüksek manevî değerler hâkimdir. Duraklama devrinde akıl, inhitat devrinde ise sadece iptidâi insiyaklar hakimdir fertte.

Aşağı yukarı, her medeniyet çevresinde bir dinî tefekkür başlangıcı olduğuna göre (Budizm, Hıristiyanlık, İslâmiyyet ve hattâ dinsizlik dini) bu vetire umumidir.

16) Malek Bennabi, Les Conditions de La Renaissance Algerienne, Aiger, 1949 Sayfa 34, 35.

RUBAİ

EY BEKLEDİĞİM ATILAR, ARTIK ÇOŞUNUZ!
EY TIĞI GİBİ ATLAR DOLUDİZGİN KOŞUNUZ!
BİR HARİKA, BİR MU'CİZE GÖRSÜN DÜNYA
TARİHLERE, DESTANLARA GEÇSİN KOŞUNUZ!

A. NİHAT ASYA